

Фінгер О. М.,
здобувач Київського національного університету культури і мистецтв

ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСЕННОСТІ В УКРАЇНІ ЯК МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена проблемі критичного переосмислення російського революційного фольклору та його впливу на українську народну пісенність. Автор показує несумісність наукових підходів до інтерпретації російсько-української народнопісенної взаємодії, сформованих у дореволюційній та радянській етномузикології.

Ключові слова: народна пісенність, пісня, стиль, російська народна пісня, фольклор, масова радянська пісня.

Статья посвящена проблеме критического переосмысления русского революционного фольклора и его влияния на украинскую народную песню. Автор показывает несовместимость научных подходов к интерпретации русско-украинского народнопесенного взаимодействия, сформированных в дореволюционной и советской этномузикологии.

Ключевые слова: народная песенность, песня, стиль, русская народная песня, фольклор, массовая советская песня.

The article deals with a critical rethinking of the Russian revolutionary folklore and its impact on Ukrainian folk songs. The author shows the incompatibility of scientific approaches to the interpretation of the Russian-Ukrainian folk-song collaboration, formed in pre-Soviet and Ethnomusicology.

Key words: folk singing, song, style, Russian folk songs and folklore, Soviet mass song.

Ментальні відмінності між регіональними спільнотами України, вивчення котрих гостро актуалізувалося в наш час, значною мірою зумовлене впливом масової радянської пісні, що зародилися в роки революції та громадянської війни у процесі взаємодії російського (домінуючого) й українського революційного фольклору і стала одним із важливих інструментів формування радянської ідентичності передусім у промислових регіонах Сходу й Півдня країни.

Серед найпомітніших праць, присвячених вивченню російського фольклору в Україні, назвемо такі, як «Собрание и изучение русского фольклора на Украине (1918 – середина 30-х годов)» І. Березовського (1968), «Вивчення побутування російського фольклору на Україні Л. Тесличко (1977), «Русские песни на Украине» В. Дубравіна (1969). Пісні Донецького регіону збирали й досліджували В. Білецька у праці «Шахтарські пісні» (1927), А. Пясковський у праці «Коллективная пролетарская поэзия: Песни Донбасса» (1927), О. Іонов, який працював виключно над вивченням російської народної поезії Донбасу, зокрема, підготувавши збірники «Песни и сказы Донбасса» (1960) та «Поет душа шахтерская: Песни, сказы, пословицы, поговорки» (1969).

В пострадянському українському мистецтвознавстві поки що відсутні спеціальні праці, присвячені осмисленню специфіки російської пісенності як художнього самовияву російськомовних регіональних спільнот промислового Сходу та Півдня.

За спостереженням Л. Тесличко, «у дожовтневий період російський фольклор, що побутував на Україні, за винятком поодиноких публікацій, принагідних спостережень і зауважень, фактично не вивчався» [8; 47]. З цією тезою радянського дослідника можна погодитись лише частково. Справді, в дореволюційній українській фольклористиці й етномузикології відсутній окремий напрям – вивчення російського пісенного фольклору в аспектах регіональному, жанрово-тематичному тощо. Однак це не означає, що українські дослідники не приділяли уваги проблемам побутування і поширення російських народно-пісенних зразків на українських землях та їх взаємодії з місцевим фольклором.

Ще П. Лукашевич у передмові до праці «Малороссийские и червонорусские народные думы и песни» (1836) виявляв негативне ставлення до поширення російських, зокрема, солдатських пісень у традиційному українському соціумі, оскільки вони, на його думку, активно «замінювали» народні українські: «... Вірогідно, це може бути останнє їх (українських народних пісень – О. Ф.) видання, взяте безпосередньо з Малоросії, – писав про свій збірник П. Лукашевич, – там народні пісні давним-давно вже не існують; всі вони цілком замінені солдатськими чи великоросійськими піснями» [6; 3].

Про те, що українська народна пісня поступово витісняється носійкою під впливом домінуючої імперської культури писали також Д. Мордовцев у статті «Под небом Украины» (1884) й М. Драгоманов у праці «Нові українські пісні про громадські справи» (1991). Зокрема, М. Драгоманов відзначав, що українські пісні породжені переважно старожитнім селянським життям, а російські солдатські й фабричні – «виходять з життя новішого й вищого: з городського та державного, з життя з ширшими потребами й вищими думками й освітою» [2; 81]. Однак порівнюючи конкретні пісенні зразки з метою перевірити, «чи справді ширші думки й думки вищого новішого життя несуть в українські села пісні московські й між ними солдатські», вчений приходив до висновку: «... Старі й нові пісні, котрі українські люди самі склали з свого життя й думок про нього далеко ближче до нової, вільної європейської освіти, ніж пісні московського солдатського й фабричного життя» [2; 82].

Діяльність українських фольклористів братів О. і Ф. Бодянських, Я. Головатого, В. Гнапюка, З. Доленги-Ходаковського, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича, І. Манжури, Я. Новицького, О. Потебні, П. Чубинського переконливо засвідчила, що українська народна пісенність не втратила свою життєздатність, а за красою та багатством вигідно вирізняється з-поміж пісенностей інших слов'янських народів, зокрема, й російського. Так, видатний славіст, дослідник і збирач народних пісень О. Бодянский у праці «О народной поэзии славянских племен» (1837), котра, на думку О. Дея, «своєрідно ввібрала в себе теоретичні здобутки фольклористики слов'янських земель на етапі її становлення в атмосфері романтизму і суспільного процесу національного відродження слов'янських народів» [9; 40], здійснивши порівняльний аналіз українських і російських народних пісень, підкреслював принципово відмінні риси, вдаючись навіть до протиставлення, що, звичайно, засуджувалось радянськими

дослідниками. Так, О. Дей у ґрунтовній процитованій вище передмові до збірника «Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських» стверджував, що «прагнучи «розгадати», «схопити» заповітну ідею кожного слов'янського народу, втілену в його пісенності, О. Бодянський допускався суб'єктивізму та односторонності, хибних протиставлень поезії братніх народів» [9; 40]. В іншому місці О. Дей пише про «непослідовність» поляризацію російського та українського народів, їх пісень» [... , 44]. Правоту О. Бодянського, а не О. Дея підтверджують як політичні, так і культурні процеси в сучасній Україні.

Загалом українські фольклористи й етномузикологи дорядянського періоду досить часто вдавалися до порівняльного аналізу української та російської народної пісенності, виокремлюючи спільні та відмінні риси й наголошуючи на самобутності й важливості цього виду творчості в культурі кожного з народів. При цьому як негативне явище розцінювалось витіснення української пісні російською, насамперед у робітничому середовищі, серед селянської молоді тощо. Боротьба за народну пісню, як і боротьба за українську мову, усвідомлювалась діячами української культури як одна з найважливіших ділянок боротьби за національно-культурне відродження. Адже вилучення з мистецького вжитку української мови (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ царя 1876 р. та ін.) «наносило прямий удар» становленню самобутнього національного музичного стилю, що великою мірою формується через узагальнення характерних мовних інтонацій» [3; 222].

Видатна роль в утвердженні українського національного музичного стилю, осмисленні і втіленні в композиторській діяльності особливих властивостей мелодики, ритміки, ладової організації музичного фольклору, які робили українську музику самобутньою, відмінною від російської, належить М. Лисенку. «Основною засадою формування і діяльності національних композиторських шкіл було введення в обіг професійного музичного мистецтва фольклорних багатств, – відзначає М. Загайкевич. – З цього погляду особливого значення набуває титанічна великомасштабна праця М. Лисенка над обробками народних пісень» [3; 249].

У праці «Характеристика музыкальных особенностей дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем» (1874) М. Лисенко «першим у нас (в Україні – О. Ф.) глянув на народну музику як на предмет наукових студій» [... , 275], зайнявши принципову позицію щодо гармонізації народних пісень. Так, високо оцінюючи фундаментальну працю П. Сокальського «Русская народная музыка великорусская и малорусская в ее строении мелодическом и ритмическом» (1888), М. Лисенко зауважує, що П. Сокальський «міряє однією міркою російську і українську пісню» [5; 539]. Рішуче неприйняття М. Лисенко викликає підхід О. Рубця, котрий у «Сборнике украинских народных песен» (1870) «розуміє її (українську народну пісню – О. Ф.) як ідентичну з російською»: «Од такої гармонізації зараз верне, я чую враз, що щось чуже, насилуване, неприродне» [... , 539]. Характеризуючи в цитованому листі до Ф. Колесси свою мистецьку позицію щодо обробок українських і російських народних пісень, М. Лисенко писав: «Нехай я буду загорілий патріот і в музиці, але мені (як і Вам) ходить не о сепарацію нашої пісні з російською, а про студіювання, плекання своєї» [5; 539].

Утверджуючи український національний музичний стиль і розвиваючи концепцію М. Лисенка щодо гармонізації українських і російських народних пісень, Ф. Колесса у

праці «Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу» (1909) зауважує «значну небезпеку для чистоти українських народних пісень... особливо від так званих касарняних (солдатських – О. Ф.) мотивів, що вражають не так своєю чужиною, як радше вульгарністю» [5; 245]. У написаній через десять років праці «Наверствування і характеристичні признаки українських народних мелодій» (1919) Ф. Колесса висловлює занепокоєння з приводу інтенсивності напливу чужих, зокрема, російських пісенних мотивів «з фабричних осередків, з міст, через церкву, школу, поміщицький двір, військо та інтелігенцію»: «... Під теперішню пору наплив чужих мотивів є такий великий, що вони не можуть так легко перетворитися та асимілюватися до стилю української народної музики, як колись, – констатує Ф. Колесса – через те вони псують і засмічують щиро народну творчість, діють на неї розкладовим способом» [5; 261].

Різко негативну реакцію вченого викликає і поширення в Україні російського народного інструмента – гармошки, яку в обох згаданих вище працях він називає «лакейським інструментом» – «сумнівним здобутком нового часу»: «Лакейський інструмент – гармонія, також «здобуток» новішої доби, поширюється в страшний спосіб по наших селах, перевертає безцеремонно мольові мелодії в дурові й приносить з собою чужі, в найбільшій частині вульгарні мотиви» [5; 261], [5; 245].

Для М. Лисенка, Ф. Колесси та інших діячів української музичної культури, які добре розуміли те виняткове значення, котре мала пісня в житті народу, в процесах національного відродження та утвердження українського національного музичного стилю, цілком очевидно була небезпечність негативних цих процесів. Таким чином, українські дослідники дорадянського періоду, високо цінуючи російську народну пісню, відзначаючи як спільне, так і відмінне в музичних культурах двох різних слов'янських народів, обстоюючи як пріоритетну ідею самобутності як російського, так і українського національного музичного стилю, послідовно виступаючи проти спроб уніфікації в обробках народних пісень і негативно оцінюючи процеси витіснення і псування українських народних пісень агресивною часто – псевдонародною російською пісенністю.

Радикальні зміни у ставленні до російської пісенності відбулися з радянської доби, коли «дослідницька робота по вивченню цього виду народної творчості розвивалася разом із загальним рухом української фольклористичної думки» [8; 47]. Особлива увага в перші пореволюційні роки приділялася російській пісенності періоду революції та громадянської війни: «Песни революции» (1924), «Песни молодняка» (1924), зокрема, робітничій пісні Донбасу. Російські революційні та військові пісні в перекладах українських поетів і мовою оригіналу входять до збірників українських пісень, які активно видаються впродовж усього радянського періоду. Назвемо лише окремі з величезної кількості назв: «Червоний заспів» (1924), «Червоний пісенник» (1925), «Червоне село» К. Богославського (1926), «З пожовтневих народних пісень» Д. Ярошенка (1929), «Украинский революционный фольклор (По записям, произведенным в 1930 и 1931 гг. в колхозах Остерского района на Черниговщине» (1934), «Українські народні пісні: Збірник для молоді» (1936), «Українські пожовтневі народні пісні» (1936), «За владу Рад: Збірник революційних і народних пісень Херсонщини (1917–1920)» (1957), «Пісні боротьби та волі» (1967). Подібні збірники

видавалися великими тиражами й донині займають чимало місця на полицях уявлення про українську народну пісенність і її взаємодію з російською.

У роки революції і громадянської війни справді помітно зріс ступінь активності російсько-української фольклорної взаємодії. Одним із суттєвих проявів цього стало поширення в Україні російських революційних пісень, які використовувались більшовиками як важливий агітаційно-пропагандистський матеріал. Показовим було те, що тексти революційних пісень з'явилися в Україні спочатку російською мовою, – відзначає В. Хоменко у праці «Народна поезія Великого Жовтня». Потрапляли до загальноукраїнського пісенного репертуару і знакові пісні міжнародного пролетаріату – «Інтернаціонал», «Варшавянка», «Марсельеза», «Красное знамя». З ініціативи більшовицьких організацій, зокрема, засобами партійної преси, російські революційні пісні активно поширювалися в Україні вже в часи першої революції 1905–1907 років. Можна погодитись з В. Бобковою та І. Лазаревичем, які у статті «Революційна поезія українського народу» (1957) стверджували, що російська пісенність цього періоду (пісні «Смело товарищи в ногу», «Замучен тяжелой неволей», «Похоронный марш», «Дубинушка») і російська пісенність часів революції та громадянської війни не тільки увійшла в культуру і побут українського населення, а й загалом вирішально вплинула на розвиток української революційної пісенності, якщо, звичайно, розуміти останню виключно так, як розуміли її автори згаданої статті, себто, як «червону революційну пісенність» [1; 8].

Висвітлюючи процес розвитку української радянської пісенності в перші пореволюційні роки, його генетичні, функціональні й жанрові особливості, характер побутування і поширення, В. Хоменко наголошує вплив партійної преси на формування радянського фольклору. Цей вплив авторка, як і всі інші радянські дослідники, однозначно трактувала як прогресивний і продуктивний, не беручи до уваги застереження дослідників дореволюційного періоду про небезпеку спотворення і витіснення української народної пісні російською.

Найрухомішим жанром тогочасної пісенності дослідники вважали частушки. Характеризуючи його, А. Кінько в передмові до першого в Україні окремого видання «Радянські народні частушки і коломийки» (1953) відзначав, що частушки складали в Україні російською та українською мовами, трактуючи «значну їх частину» як «спільну творчість», «один з яскравих проявів дружби двох братніх народів, любов українського народу до російського і його мови» [7; 34–35].

На думку Л. Тесличко, активне проникнення в загальноукраїнський фольклорний процес соціально загостреної російської народнопісенної творчості свідчило «не тільки про єдність соціально-політичних поглядів російських і українських трудящих, а й про єдність їх естетичних смаків і уподобань. При цьому важливе значення мала спорідненість російської та української мов» [8; 52]. Чи варто доводити, що такий уніфікаційний підхід повністю ігнорував самотність як української, так і російської пісні.

Подібні погляди на побутування російського революційного та іншого фольклору і його «схрещування» з українським типові для радянського мистецтвознавства, коли однозначно позитивно оцінювалось зростання ролі російської мови, «всезагальне

побутування... російських пісень на території України» і «цілком закономірним» виглядав «той факт, що російський фольклор поряд з українським» посідав «помітне місце» в колі інтересів українських радянських дослідників». Не менш «закономірним» у процесі інтернаціоналізації як створення «нової історичної спільності – радянського народу» виглядало вміщення російських пісенних зразків у збірниках українських народних пісень. Адже стратегічною метою було не утвердження і розвиток українського національного музичного стилю, до чого закликали і що реалізували у своїй теоретичній і практичній діяльності видатні діячі музичної культури дорадянської доби, а радянська національна музика поступово втрачала свою самобутність, перетворюючись у феномен радянської музичної культури, що часто сприймалась як синонім російської.

Часи змінилися. Українські мистецтвознавці сьогодні досить активно осмислюють ті пласти народної пісенної культури, вивчення котрих тривалий час було під забороною, зокрема, пісні січових стрільців, селянський і робітничий фольклор антирадянського спрямування тощо. Відтак у незалежній Україні по-новому постає проблема наукового переосмислення російської народної пісенності, розмежування фольклору від псевдофольклору, об'єктивної оцінки тих складаних органічних чи нав'язаних більшовицькою владою процесів взаємодії між російською та українською народною пісенністю, формування свіжих підходів, котрі б дозволяли відділити самобутнє від напливового, взаємозбагачення від засмічення і псування. Побутування російської народної пісенності в Україні, насамперед, у промислових районах Сходу й Півдня є фактом історії та сьогодення, котрий потребує об'єктивного вивчення, а не замовчування. Це сприятиме глибшому – через пісню – розумінню ментальності російськомовних регіональних спільнот.

Українські дослідники дорадянського періоду, високо оцінюючи російську народну пісенність і послідовно аналізуючи її в порівняльних дослідженнях, відзначали як спільне, так і відмінне в пісенності російського та українського народів; обстоювали як провідну ідею самобутності українського національного музичного стилю; виступали проти уніфікації в обробках народних пісень та процесу псування і витіснення української народної пісні (переважно селянської) російською (солдатською, фабричною тощо).

Наукові підходи до вивчення російської народної пісенності на території України та її впливу на українську зазнали радикальних змін за радянської доби. В цей історичний період приділялася особлива увага дослідженню пісень часів революції та громадянської війни; однозначно засуджувались будь-які спроби об'єктивного аналізу процесу взаємодії російської та української народної пісенності. Відповідно до поставленої мети – формування радянського народу – формувалась і досліджувалась народна пісенність.

Перед сучасними українськими мистецтвознавцями постала гостро актуальна проблема: критично переосмислити досвід взаємодії російської та української народної пісенності різних історичних періодів; об'єктивно проаналізувати народну, зокрема, робітничу пісню російськомовних спільнот Сходу й Півдня, що сприятиме глибшому розумінню специфічних рис ментальності мешканців даних регіонів.

Література:

1. Бобкова В. С. Революційна поезія українського народу / В. С. Бобкова, І. Я. Лазаревич // Великий Жовтень і громадянська війна в народній творчості України. – К. : В-во АН УРСР, 1956. – С. 2.
2. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи / М. Драгоманов. – Л., 1881. – С. 81–82.
3. Загайкевич М. П. Українська музична культура / М. П. Загайкевич // Історія української культури: у 5 тт. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 207–284.
4. История украинской музыки: Учеб. пособ. / Сост. и ред. А. Я. Шреер-Ткаченко. – М. : Музыка, 1981. – 271 с.
5. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці / Упор. і вст. ст. С. Й. Грици; ред. М. М. Гордійчук / Ф. М. Колесса. – К. : Наук. думка, 1970. – 592 с.
6. Лукашевич П. Малороссийские и червонорусское народныя думы и песни / П. Лукашевич. – Спб., 1836. – С. 3–5.
7. Радянські народні частушки і коломийки / Упор. А. М. Кінько, В. Г. Хоменко; За заг. ред. М. Т. Рильського. – К. : В-во АН УРСР, 1953. – 214 с.
8. Тесличко Л. Г. Вивчення побутування російського фольклору на Україні / Л. Г. Тесличко // Народна творчість та етнографія. – 1977. – № 6. – С. 47–63.
9. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських / Упор. та прим. А. Ю. Ясенчук; Заг. текстологічна ред. та вст. ст. О. І. Дея. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с.
10. Хоменко В. Народна поезія Великого Жовтня і громадянської війни / В. Хоменко. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 9.